

Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a *Vasárnapi Ujságban* az 1890-es évek végén

Berek Sándor

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen

Bevezetés

A kutatás közvetlen tárgya az, hogy miként mutatták be az 1890-es évek végén Magyarországon a cigányokat/romákat: milyen ismeretekkel rendelkeztek velük kapcsolatban, milyen képzeteket alkottak róluk, milyen cigányképek születtek ebben az időszakban a *Vasárnapi Ujságban* (Berek 2021, 2020, 2019). A vizsgálat egy kutatássorozat része, amely a *Vasárnapi Ujság* cigányokkal/romákkal kapcsolatos különböző jellegű közleményeit dolgozza fel. Ennek következtében a tárgymeghatározás, a kutatás elméleti háttere és módszertana azonosságokat mutat a különböző időszakban keletkezett források értelmezése és magyarázata során (Berek 2021, 2020, 2019).

1. Szakirodalmi áttekintés

A cigányokról/romákról Magyarországon a 19. században kialakult képekkel több tudományos munka foglalkozott (Berek 2021, 2020, 2019): a képzőművészeti ábrázolásokról (Szuha 2020; Kovács 2009; Szöllőssy 2002a), a színpadi megjelenítésről (Szöllőssy 2002b), az ábrázolások élclapokban közreadott karikaturisztikus formáiról (Polyák 2002), a megjelenítés fotográfiai változatairól jelentek meg tanulmányok (Szuha 2002). A cigányzenészekről elterjedt társadalmi képzetokről is születtek alapvető feldolgozások (Sárosi 2019, 1998, 1971).

A cigányokkal/romákkal kapcsolatos megközelítések típusait Dupcsik Csaba írta le két dimenzió mentén (Dupcsik 2009). Megkülönböztetett egymástól esszencialista és strukturalista megközelítéseket egy módszertaninak, és devianciaorientált, leíró és emancipatorikus megközelítéseket egy politikainak elnevezett dimenzió mentén. A módszertani és a politikai dimenzió összekapcsolódásával a cigányokról alkotott képeknek hat ideáltípusa jöhet létre: a devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti, a devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus, a leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi, a leíró strukturalista vagy klasszikus szociológiai, az emancipatorikus esszencialista vagy naiv tudományos és emancipatorikus strukturalista vagy kritikai elméleti (Dupcsik 2009; Berek 2021, 2020, 2019).

A kutatás hipotézise szerint az 1890-es évek végén a *Vasárnapi Ujságban* a cigányokról/romákról született reprezentációk elhelyezhetőek a cigányokkal kapcsolatban kialakult megközelítések rendszerében, ezen belül a devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus, a devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti, valamint a leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi megközelítés keretei között (Berek 2021, 2020, 2019).

A devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus megközelítés szerint a cigányok/romák tulajdonságai, életvitelük különböző a nem cigányokétól, a különbözőségek pedig a társadalom csoportszerkezetével, a cigányok/romák társadalmi helyzeteivel magyarázhatóak (Dupcsik 2009; Berek 2021, 2020, 2019).

A devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti megközelítésben a cigányok/romák tulajdonságai, életvitelük szintén különböző a nem cigányokétól, a különbözőségek viszont a

cigányok tulajdonságaival, etnikai, kulturális vagy egyéb sajátosságaival és belső viszonyaikkal magyarázhatóak (Dupcsik 2009; Berek 2021, 2020, 2019).

A leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi megközelítésre az jellemző, hogy a cigányokkal kapcsolatos néprajzi tényeket önmagukban, a nem cigány környezet leírása nélkül mutatja be (Dupcsik 2018; Berek 2021, 2020, 2019).

2. Módszertan

A diskurzusok elemzésére szolgáló eljárásoknak több csoportosítása lehetséges: elhatárolhatunk egymástól tudásszociológiai és strukturális módszereket, valamint kritikai és genealógiai eljárásokat (Glózer 2007a; Berek 2021, 2020, 2019).

A diskurzuselemzés szemlélete hermeneutikai, a jelentésekkel telített valóság interpretálása, olvasása (Glózer 2007b; Berek 2021, 2020, 2019). A hermeneutikai szituáció egyetemes. Ebből adódóan a modern hermeneutika nem az egyedül igaznak tartott értelem kibontására törekszik, a szövegolvasás módszertani elveként elfogadja a lehetséges olvasatok sokféleségét. Ennek következménye a módszertani pluralizmus, továbbá az, hogy kitüntetett szerepe van az értelmező alany szemléletének, invencióinak (Glózer 2007b; Berek 2021, 2020, 2019)). A tárgyhoz, a körülményekhez és a kutatói szándékhoz, szemlélethez illeszkedő eljárás kialakítása mindig az adott kutatás feladata (Glózer 2007b; Berek 2021, 2020, 2019).

Ezek közé tartozik a diskurzus behatárolása, a diskurzus kereteinek kijelölése, vagyis mely megnyilatkozások tartoznak össze, alkotnak egy szövegtörzset. Ezt viszont csak a diskurzus egészének ismeretében határozhatnánk meg. Ennek következtében a szövegtörzset egy hipotetikus egység lesz, amelynek a határait kutatás közben módosítjuk, megváltoztathatjuk (Glózer 2007b; Berek 2021, 2020, 2019).

A cigány/roma reprezentációk leírása és magyarázata, a cigányokkal kapcsolatban kialakult megközelítések rendszerében való elhelyezése két eljárás összekapcsolódásán alapul.

A genealógiai vagy archeológiai módszerrel azt vizsgáljuk meg, hogy melyek a diskurzus tárgyai, témái, miről szól a diskurzus, milyen kijelentéstípusok jellemzőek, milyen kijelentésmezők, diskurzuson belüli összefüggésrendszerek vannak, a témák, kijelentéstípusok és a kijelentésmezők megválasztása során mire törekednek a beszélők (Glózer 2007b; Berek 2021, 2020, 2019).

A tudásszociológiai módszerrel a vizsgálódás során egy előzetesen adott csoportosítás, a cigányokról/romákról kialakult megközelítések mozzanatait azonosítjuk a szövegben, a forrásaink, a megnyilatkozások pedig ezeknek a dokumentumai (Glózer 2007a; Csigó 1998; Berek 2021, 2020, 2019).

3. Eredmények

A cigány/roma reprezentációk forrásai a *Vasárnapi Ujságban* 1897–1899 között a cigányokról/romákról közreadott különböző jellegű szövegek, képek, festmények, rajzok, fotográfiák. A szöveges források a *Vasárnapi Ujságban* ebben az időszakban a történeti, a néprajzi, az irodalmi, a művészeti/zenei, művészeti/képzőművészeti és a művészeti/előadóművészeti/színészi/színpadai diskurzusokhoz kapcsolódtak.

3.1. Cigány/roma reprezentációk a *Vasárnapi Ujságban* 1897-ben

1897. január 6-án adta közre a *Vasárnapi Ujság* Lampért Géza *A csárdában. Emlékezés 1895. Szilveszter –estéjére.* című versét (*Vasárnapi Ujság* 1897: 6). A faluvégi csárdában a szórakozás és a nemzeti érzés megnyilvánulásai követték egymást. „Két szál cigány húzta, egy legény járta, Nehéz volt a szive, — valaki megcsalta, — Könnyíteni akart nótaszóval rajta” (*Vasárnapi Ujság* 1897: 6). Viszont éjfélkor „[m]i jut a bolondos cigány eszibe: Feledi,

hagyja a Pista gyerek búját, S a szobán a »Himnusz« bűvös hangja zúg át...” (Vasárnapi Ujság 1897: 6).

1897. február 14-én jelent meg E. P. Hughes *Egy angol nő Magyarországról* című útleírása (Vasárnapi Ujság 1897: 103). Az utazók Debrecenben is jártak. Az Aranybika szálloda nyitott udvarán díszvacsorát adtak számukra, miközben cigányzene szólt. A következő napon elmentek a Hortobágyra, visszatérésük után megebédeltek „Magyarország legjobb cigány bandájának elragadó zenéje mellett” (Vasárnapi Ujság 1897: 6).

1897. február 28-án közölte az újság a *Czigányok József főhercegnél* című tudósítást. A főherceg pipázgatás közben fogadta a cigányokat. A pécsi zenészekkel anyanyelvükön beszélt, közben több nótát elhúzatott velük, majd családtagjai következtek, egy-egy nótával (Vasárnapi Ujság 1897: 141).

A *Vasárnapi Ujság*ban 1897. március 14-én jelent meg B. Kemény Endre *Levelek Kelet-Ázsiából. A khinai tengeren, 1897. január 13.* című úti beszámolója (Vasárnapi Ujság 1897: 169–170). Ebben jellemezte azokat az etnikai, vallási, társadalmi csoportokat, amelyekkel utazása során találkozott. A Maláj-félsziget közelében található Penang szigeten lévő kínait a cigányokkal hasonlította össze. „A khinai rendkívül lármás; ordít, mint a vadállat. Órahosszat oly lármával veszekedik, a hogy nálunk a legelvetettebb sátoros cigány sem szokott; irigy, kapzsi. Nemcsak az európaít utálja, de egymást is megfojtaná egy krajczárért” (Vasárnapi Ujság 1897: 169).

1897. május 9-én több képet közölt az újság *A képzőművészeti tárlat tavaszi kiállításából* címmel. Ezek között volt Vastagh György *A kárvallott cigány* című alkotása. A festményen egy vándorcigány család tagjai láthatóak ekhós szekerükkel és elpusztult lovukkal (Vasárnapi Ujság 1897: 300–301). Ebben a lapszámban jelent meg *A Múcsarnokból* című írás, amely részletesebben tudósított erről a képzőművészeti eseményről (Vasárnapi Ujság 1897: 305–306).

1897. május 23-án adták közre az *Id. Ábrányi Kornél* című életrajzot (Vasárnapi Ujság 1897: 337). A Petőfi-társaság ünnepségen tisztelgett 50 éves munkássága előtt. Ábrányi azt „[h]irdette, hogy a zene szeretetéhez nem elég a cigány, s hogy a zeneköltésben, ha gazdagodni akarunk, a külföld zenészeit csak mintakül vegyük, de ne utánozzuk, hanem nemzeti eredetiségben teremtsünk műzenét” (Vasárnapi Ujság 1897: 337).

1897. június 13-án adta közre a *Vasárnapi Ujság A kormány vásárlásai a tavaszi tárlaton* című tudósítást. A megvásárolt alkotások között volt Vastagh György olajfestménye (Vasárnapi Ujság 1897: 389).

1897. június 27-én, 1897. július 4-én, 1897. július 11-én, 1897. július 18-án, 1897. augusztus 1-én, 1897. augusztus 8-án hirdetésekben hívták fel az olvasók figyelmét, hogy a budai várban cigányzene szórakoztatja a közönséget (Vasárnapi Ujság 1897: 431, 448, 480, 514, 530).

1897. július 4-én közölték *A szíami király Budapesten* című tudósítást (Vasárnapi Ujság 1897: 441–442). A király magyarországi tartózkodása során ellátogatott Gödöllőre, ahol részt vett egy aratófelvonuláson és cigányzenés mulatságon. Bábolnán és Kisbéren is járt, ahol lenyűgözte a zene, „különösen a magyar nóták, a melyeket cigány zenészeink oly művészileg játszottak” (Vasárnapi Ujság 1897: 442).

1897. július 18-án adta közre a *Vasárnapi Ujság A szíami király Magyarországon* című fényképes tudósítását, amely a látogatás eseményeiről közölt újabb adalékokat (Vasárnapi Ujság 1897: 465–469).

1897. szeptember 26-án adták közre *A »Telefon Hirmondó«* című tudósítást (Vasárnapi Ujság 1897: 645). Eszerint az Operaház előadásai és a Népszínház operett előadásai mellett „[k]atonazene és cigányzene szintén gyakran fogja szórakoztatni a hallgatókat” (Vasárnapi Ujság 1897: 645).

1897. november 7-én jelent meg az *Új zenemű* című hír, miszerint napvilágot látott a *Magyar Hazánk Dalgyöngyei* című gyűjtemény tizenharmadik füzete, ebben pedig a *Szép cigány lány* kezdetű dal (Vasárnapi Ujság 1897: 757).

1897. november 28-án adták közre Gróf Zichy Géza *Ismét cigány...* című versét, amely a paraszti világ és a cigányzene szoros kapcsolatára utal: a muzsikus cigány zenéjével részese a parasztgazda örömeinek, bánatának és gyászának (Vasárnapi Ujság 1897: 802).

3.2. Cigány/roma reprezentációk a *Vasárnapi Ujságban* 1898-ban

1898. február 20-án jelent meg a *Barabás Miklós. 1810–1898.* című nekrológ (Vasárnapi Ujság 1898: 117–119). Barabás elsősorban arcképeket rajzolt és festett. Emellett zsánerképeiről is ismert volt. „A »Czigány karaván« című festménye Petőfit is annyira elragadta, hogy költeményt írt hozzá »Vándorélet« czimmal” (Vasárnapi Ujság 1898: 118).

1898. február 20-án adták közre *A király Budapesten* című tudósítást (Vasárnapi Ujság 1898: 127–128). Az uralkodó meglátogatta a mentők egyesületének bálját, amelyet a Vigadóban tartottak meg. Az eseményen cigányzenekar is volt. „A terembe érkezéskor a katonai zenekar a császári himnuszt játszotta, utána a cigány zenekar Kölcsey himnusztát” (Vasárnapi Ujság 1898: 127–128).

1898. február 20-án jelent meg a *Spanyolországi levelek egy tekintetes úrhoz. IV.* című fiktív levél, amely úti beszámoló volt (Vasárnapi Ujság 1898: 278–280). Sevillához, Madridhoz és Pamplonához kapcsolódó élményeket beszélt el. Ezek között szerepelt egy Sevilla Triana nevű külvárosában tett látogatás egy német festővel. A cigányok énekeltek és táncoltak nekik, vendéglátóik közben boroztak, az utazók pedig távoztukban az utcán pénzt szórtak az utánuk jövő cigány gyerekek közé (Vasárnapi Ujság 1898: 278).

1898. június 26-án adták közre a *Szögyény-Maricz László ezüst-menyegzője* című tudósítást, amely Szögyény-Marich család- és életúttörténete anekdotikus mozzanatokkal (Vasárnapi Ujság 1898: 445–447). Szögyény-Marich László a Monarchia követe volt a német császári udvarnál Berlinben, közvetlen kapcsolatban állt Vilmos császárral, aki kedvelte a cigányzenét és a magyar nótát. „Az ebédnél rendszeren a berlini cigány, Vörös Miska szokott játszani csaknem kivétel nélkül magyar dalokat, s gyakran Vilmos császár maga rendeli el, hogy mit húzzon” (Vasárnapi Ujság 1898: 446).

1898. július 10-én jelent meg a *Reményi Ede halála és temetése* című nekrológ (Vasárnapi Ujság 1898: 486–487). New Yorkban a hegedűművész tiszteletére a magyar dalárda előadta a Szózatot, a búcsúbeszéd után „öt cigány-zenekar húzott szomorú nótákat” (Vasárnapi Ujság 1898: 486). A koporsót harminc zenész vitte egymást váltva. A szertartáson részt vett Reményi legjobb barátja, Thomas Alva Edison (Vasárnapi Ujság 1898: 487).

1898. szeptember 18-án adták közre az *Erzsébet királynéről* című tudósítást. Ez visszaemlékezés a királyné életére, egyben a személye körül kialakult nemzeti kultusz mozzanatainak összefoglalása (Vasárnapi Ujság 1898: 645–648). „Talán legutolsó derültebb napjai azok voltak a felséges asszonynak, mikor az 1885-iki országos kiállítás alkalmával, családja tagjaival együtt ebédelt a *Dobos-féle* pavillonban. [...] A cigány húzta a szebbnél-szebb, akkor divatos nótákat, melyeket maguk a fejedelmi látogatók rendeltek meg” (Vasárnapi Ujság 1898: 648).

1898. december 4-én adták közre a *Nemzeti Színház* című tudósítást: november 25-én mutatták be Jókai *Fekete vér* című drámáját. A bonyodalom kezdete egy gyerekcsere, így lesz egy cigánygyerekből báró és egy nem cigány gyerekből cigánymuzsikus, van benne szerelem, a cselekmény fordulatos, végül azonban helyreáll a világ rendje, cigány és nem cigány is megtalálja újra a maga helyét a társadalomban, a közfelfogásnak megfelelően (Vasárnapi Ujság 1898: 857).

1898. december 11-én jelent meg a *Petőfi ezredének jubileuma* című visszaemlékezés (Vasárnapi Ujság 1898: 869–871). Petőfi 1839. szeptember 6-án lett a 48. gyalogezred

katonája hat évre mint közlegény. „Akkoriban még annyira takarékos volt a katonai kincstár, hogy két katonának adott egy ágyat, s Petőfinek egy cigány bakával kellett megosztania az ágyat, a kinek az a jó tulajdonsága volt, hogy mindjárt elaludt, s Petőfi ekkor faggyu-gyertyát dugva ágya fejéhez csatolt szuronya tokjába, a mellett olvasgatta kedvencz költőit, Horátiust és Ossiánt” (Vasárnapi Ujság 1898: 871). A költőt egészségügyi okokból 1841 februárjában bocsátották el obsittal, közel a teljes szolgálatképtelenséghez (Vasárnapi Ujság 1898: 871).

3.3. Cigány/roma reprezentációk a *Vasárnapi Ujságban* 1899-ben

1899. január 22-én adták közre Lampért Géza *Régi farsangok* című tanulmányát (Vasárnapi Ujság 1899: 56–58). Ebben Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae, azaz: Erdélynek régi együgyű alázatos ideiben való gazdagságából ez mostani kevély, czifra felfordúlt állapottyában koldússágra való változása* című, 1736-ban megjelent munkája nyomán számolt be az erdélyi, ezen belül a székely farsangokról, amelyekhez hozzá tartozott a cigányzene. „Ezen kívül tizen, tizenketten az atyafiak és nemesek egy számban (szánba) beültenek, zekében, harisnyában öltöztenek, a szán előtt hat ökör volt, közöttük két-három cseber bor s úgy ittak, úgy jártak egymáshoz, csuklyát vontak az nyakokban, botot az kezekben, feles cigány hegedűsök, dudások az szánban, kiáltásokkal, muzikaszóval úgy járták az tartományt ...” (Vasárnapi Ujság 1899: 58).

1899. február 19-én jelent meg az *Új zenemű* című hír. Eszerint „[a] szabadságharcz 50-dik évfordulója alkalmából Markó Miklós, a cigányzenészek albuma szerkesztője, egy feledésbe merült 1848-iki harczi nótát kutatott föl, melyet Borzó Miska 1848-iki gömörvármegyei tábori karmester Losoncz városának az oroszok által történt elpusztítása napján a harcmezőn szerzett” (Vasárnapi Ujság 1899: 128). A kesergő nótát átírták zongorára és hegedűre, ezután *Losoncz végromlása* címmel a Rózsavölgyi és társa zeneműkiadó adta közre (Vasárnapi Ujság 1899: 128).

1899. március 26-án közölte a *Vasárnapi Ujság* Markó Miklós *Bem hadvezér tábori zenésze* című nekrológiát (Vasárnapi Ujság 1899: 206). Kolozsvárott elhunyt Salamon János tábori zenekarvezető. Markó közrebocsátotta az életrajzát, amelyet a zenész maga írt. 1848-ban Bem hadtestéhez vonult be társaival. Az 1850-es években hazafias nótákat játszottak, amiért többször a városi fogházba zárták. Hosszabb távollét után Kolozsvárott telepedett le. „Azóta is hazafias ünnepélyek alkalmával mindig Salamon volt az első, a ki az ünnepélyen való közreműködésre jelentkezett. Az öreg János bácsi nem hiányzott egyetlen márczius 15-iki ünnepélyről sem, melyet Kolozsvárrt tartottak” (Vasárnapi Ujság 1899: 256, 206).

1899. április 16-án jelent meg a *Götz osztrák vezérőrnagy* című visszaemlékezés az 1849. április 16-án lezajlott isaszegi csatáról (Vasárnapi Ujság 1899: 256, 258). A csatában Götz megsebesült, majd hosszas szenvedés után meghalt. Az egyik történetváltozat szerint egy cigány honvéd sebesítette meg (Vasárnapi Ujság 1899: 258).

1899. július 2-án közölte az újság Bodrogi Lajos *Ezüst tálak. Elbeszélés. V.* című munkáját (Vasárnapi Ujság 1899: 446–448). Az elbeszélés 1674-ben, Apafi Mihály erdélyi fejedelem időszakában játszódik. Apafi kivégeztette a fejedelemasszony sógorát, az ítélet végrehajtója egy cigány volt (Vasárnapi Ujság 1899: 448).

1899. augusztus 27-én adták közre a *Följegyzéseim honvédeletemből. Beniczky Alajos 1848/49-iki honvédszázados emlékiratai. Debreczentől Nagy-Váradon át Czibakházára* című visszaemlékezést (Vasárnapi Ujság 1899: 581–582). 1849. április 11-én Beniczkyék dandárja Kóbánya felé tartott, amikor támadás érte őket. Az áldozatok között volt egy cigány honvéd is (Vasárnapi Ujság 1899: 582).

1899. október 22-én jelent meg Szana Tamás *Barabás Miklós* című tanulmánya (Vasárnapi Ujság 1899: 717–718). Az alkalmat az szolgáltatta, hogy az előző napokban nyílt meg műveinek kiállítása a Képzőművészeti Társulat rendezésében. A tárlat az életmű egészére kiterjedt. „És láthatjuk a kiállításban azokat a kisebb és nagyobb tanulmányokat is,

melyekkel Barabás a negyvenes évek elején mintegy megteremtette az azóta oly kitűnő polczra emelkedett magyar életképet. *A cigány-család*, a *Vásárra menő oláhok* gondos megfigyelés eredményei s előfutárai a *Nász megérkezésé*-nek, melyet méltán nevezhetünk az első jelentékenyebb magyar genre-képnek. Igaz ugyan, hogy Barabás mindezekben a képeken a kor ízléséhez híven – megfinomítva, idealizálva mutatja be a népeletet: de azért mégis az ő alakjai az első igazán magyar alakok festészetünkben s az élet, melyet ábrázol, nem fictio, hanem a valóság megnemesített visszatükrözése. Mostani genre-festőink már másképpen látják a magyar népet; de ne feledjük, hogy a *Nász megérkezése* és a *Siralomház* közé évtizedek esnek, s a festészetben ez alatt az idő alatt tette meg nagy hódításait a naturalizmus” (Vasárnapi Ujság 1899: 718).

1899. november 12-én adták közre a *Czigány zeneiskola. Valentiny János festménye* című társadalom- és képelemzést (Vasárnapi Ujság 1899: 772). Eszerint „[c]zigány zenészeink, a kik még nem is olyan régen csak itthon húzták a hallgatót, vagy a talp alá valót, most már szinte világszerte ismeretesek. A merre csak a vasút, vagy gőzhajó elhatol, oda eljut a cigány is hegedűjével, czimbalmával, és London, Páris, Szent-Pétervár, New-York, Chicago s egyéb városok mulatóhelyeinek ép oly megszokott és népszerű alakja már a barna banda, mint akár a budapesti kávéházaknak, vagy vidéki csapszékeknek, csárdáknak. Sőt hamisított cigány-bandák is szerepelnek már emitt-amott szép számmal. Nyugat-Európa, Amerika nagy városaiban sokszor találtak már magyar utazók olyan zenész csapatokat, a melyek magukat óriási plakátokon nagy fennem cigánynak hirdetik, pedig hát egyetlenegy fáraó-ivadék sincs köztük; legtöbbszörre jámbor cseh legények, a kik a népszerűvé lett »czigány« név alatt hivalkodnak. Hogy pedig a cigány név a zene terén ilyen jóhangzásúvá lett, az nemcsak a cigányok rendkívüli zenei tehetségének, sajátos játékának köszönhető, hanem főképp annak, hogy játék közben sem kottát nem használnak, sem pedig külön karmester nem kell nekik. Ez a külföldiek előtt rendkívül feltűnő s nagyon emeli a cigánybecsületet” (Vasárnapi Ujság 1899: 772). Hogyan tanultak meg így zenélni? „Egy-egy híresebb dáde egész kis zeneiskolát rendez be a putrijában, a hova aztán öt-hat nagyratörő mosdatlan purgyét összeszedve, a maga módja szerint folytatja a tanítást. Módszerére nem lehetne elmondani, hogy holmi paedagogiai színvonalon áll, hanem aztán annál sikeresebb. Nem kell neki se kotta, se hangvilla; legfőbb tanító eszköz saját kérges tenyere, a melynek tanítás közben gyakran akad dolga a növendékek füle körül. Képünk is egy ilyen cigány-iskolát ábrázol. A festőművész, Valentiny János, épen azt a jelenetet tünteti elénk, a mint a tanító-mester kijött a türelméből s a bürgös fülén igazít egy kicsit, nyilván, hogy a maga jónak bizonyult módszerével a hallásán igazítson egy kicsit” (Vasárnapi Ujság 1899: 772). Milyen életutak adódtak a cigányzenészek számára? „Ilyen módon apránként kitanulgatnak a rajkók; a java aztán majd elmegy Budapestre, Párisba, Londonba, Chicagóba, meg ki tudná, hova, a selejtese pedig otthon marad a faluban, nyáron vályogot vet, tapaszt, télen meg a lakadalmakban, a csapszékekben értékesíti azt a zenészi tudományát, a mely a jó mesternek oly sok kezemunkájába került” (Vasárnapi Ujság 1899: 772).

1899. december 3-án jelent meg a *Petőfi új költeményeinek díszkiadása* című tudósítás (Vasárnapi Ujság 1899: 821–822). „Két nagy kötet ez, albumszerű formában, nagy negyedréti lapokra nyomtatva. Festőink is hozzájárultak, hogy az új kiadás minél díszesebb legyen” (Vasárnapi Ujság 1899: 821). A magyar festőkre egészen az 1850-es évek közepéig nem volt jellemző irodalmi művek illusztrálása. „Petőfi életében magyar illusztrátor nem gondolt arra, hogy a legnagyobb magyar lírikust ecsettel vagy rajzónnal tolmácsolja, sőt ellenkezőleg, Petőfi vállalkozott arra, hogy Barabás Miklós egyik hatásos genreképéhez: a vándorútra induló cigány-karavánhoz verset írjon” (Vasárnapi Ujság 1899: 821).

1899. december 31-én adták közre Paur Géza *A téli kiállítás a Múcsarnokban. II.* című tudósítását (Vasárnapi Ujság 1899: 885, 890). A tárlaton Valentiny János *Ábránd* című festménye is látható volt. „A szegényes cigányhajlék faágyán egy bájos cigány leánya

fekszik szalmacsomóra hajtva fejét. Az ágy szélén ül a Gyuri gyerek, a ki a hegedű húrjain pengeti a mélabús magyar nótákat, melyekre a kis leány ábrándozva figyel” (Vasárnapi Ujság 1899: 890).

3.4. A cigányokat/romákat bemutató diskurzusok típusai 1897–1899 között

A források a diskurzus típusa alapján, műfaji és tematikai szempontból összetettnek bizonyultak. A szövegek irodalmi, történeti, néprajzi és művészeti/képzőművészeti főtípusokba, ezen belül pedig több altípusba sorolhatóak.

Az irodalmi és a zenei diskurzus része Lampért Géza *A csárdában. Emlékezés 1895. Szilveszter–estéjére* és Gróf Zichy Géza *Ismét Czigány...* című verse. Az irodalmi és a művészeti/előadóművészeti/színészi/színpadai diskurzusba illeszthető a *Nemzeti Színház* című tudósítás, amely Jókai Mór *Fekete vér* című drámáját, szereposztását és fogadtatását mutatta be. Az irodalmi és a művészeti/képzőművészet diskurzusba tartozhat a *Petőfi új költeményeinek díszkiadása* című tudósítás, amely az irodalmi alkotások és az illusztrációk kapcsolatát taglalta. Az irodalmi és a történeti diskurzus része Bodrogi Lajos *Ezüst tálak. Elbeszélés. V.* című munkája.

A történeti diskurzusba sorolható a *Götz osztrák vezérőrnagy és a Följegyzéseim honvédeletemből. Beniczky Alajos 1848/49-iki honvédszázados emlékiratai. Debreczentől Nagy-Váradon át Czibakházára*, a történeti és az irodalmi diskurzusba a *Petőfi ezredének jubileuma* című visszaemlékezés, a történeti és a zenei diskurzusba pedig az *Új zenemű* című hír és a *Bem hadvezér tábori zenésze* című nekrológ, amely Salamon János tábori zenekarvezető életútja előtt tisztelgett.

A néprajzi diskurzus része a *Levelek Kelet-Ázsiából. A khinai tengeren, 1897. január 13.* című úti beszámoló és a *Spanyolországi levelek egy tekintetes úrhoz. IV.* című fiktív levél, amely szintén úti élményekről számolt be. A néprajzi és a művészi/zenei diskurzusba egyaránt tartozhat az *Egy angol nő Magyarországról* című útleírás, a *Czigányok József főhercegnél, A sziámi király Budapesten, A sziámi király Magyarországon* című tudósítás és Lampért Géza *Régi farsangok* című tanulmánya.

A művészi/képzőművészeti diskurzus része *A képzőművészeti tárlat tavaszi kiállításából, A Műcsarnokból és A kormány vásárlásai a tavaszi tárlaton* című tudósítás, valamint a *Barabás Miklós. 1810–1898.* és a *Barabás Miklós* című tanulmány. A művészeti/képzőművészeti, a művészeti/zenei és a néprajzi diskurzusba is beilleszthető a *Czigány zeneiskola. Valentiny János festménye* című tudósítás és Paur Géza *A téli kiállítás a Műcsarnokban. II.* című beszámolója. A művészeti/zenei diskurzusba tartozhat az *Id. Ábrányi Kornél* című életrajz, az *Ős Budavára juniusi műsor*, az *Ős Budavára juliusi műsor*, az *Ős Budavára. Augusztusi műsor* című hirdetés, a »*Telefon Hírmondó*«, az *Új zenemű, A király Budapesten, a Szögyény-Maricz László ezüst-menyegzője és az Erzsébet királynéről* című tudósítás, továbbá a *Reményi Ede halála és temetése* című nekrológ.

Összegzés

A cigányokat/romákat tematizáló források egy része nem helyezhető el a megközelítések rendszerében, mivel a cigányokkal/romákkal kapcsolatos megnyilatkozások melléktémák, egyszerű kijelentések.

A leíró esszencialista megközelítésre példa a *Levelek Kelet-Ázsiából. A khinai tengeren, 1897. január 13.* című úti beszámoló, valamint a *Czigány zeneiskola. Valentiny János festménye* című tudósítás. A cigányokkal kapcsolatos néprajzi írások egyébként megszokottak voltak a *Vasárnapi Ujságban*, az előző másfél évtizedben rendszeresen közölték a magyarországi ciganológus triász, József főherceg, Herrmann Antal és Wlislöck Henrik tanulmányait.

Devianciaorientált esszencialista megközelítés jellemző *A képzőművészeti tárlat tavaszi kiállításából*, *A Múcsarnokból*, *A kormány vásárlásai a tavaszi tárlaton* című tudósításokra, a *Barabás Miklós. 1810-1898.* című nekrológra, a *Spanyolországi levelek egy tekintetes úrhoz. IV.* című fiktív levélre, a *Barabás Miklós* című tanulmányra és a *Petőfi új költeményeinek díszkiadása* című tudósításra. Mindezekben közös, hogy sátoros vagy vándor cigányokat mutatnak be. Utóbbiak a képzőművészeti diskurzusban, ezen belül a festészet témái között jelenítődtek meg.

A források többsége zenész vagy muzsikus cigányokat mutatott be a devianciaorientált strukturalista, civilizatorikus megközelítés keretében. Magyarországon a 19. században a zenész, muzsikus cigány alakjaihoz a civilizált, míg a sátoros, vándor cigányokhoz a civilizálatlan világ képét társították különféle gondolati struktúrákban.

A zenész, muzsikus cigányok a nemzeti történelem és kultúra részévé váltak, mint *A csárdában. Emlékezés 1895. Szilveszter-estéjére* című versben, *A király Budapesten* című tudósításban, a *Götz osztrák vezérőrnagy*, a *Följegyzéseim honvédeletemből. Beniczky Alajos 1848/49-iki honvédszázados emlékiratai. Debreczentől Nagy-Váradon át Czibakházára*, a *Petőfi ezredének jubileuma* című visszaemlékezésekben, az *Új zenemű* című hírben és a *Bem hadvezér táborig zenésze* című nekrológbán.

A zenész, muzsikus cigányok összetettebb életút-ábrázolása található a *Bem hadvezér táborig zenésze* című nekrológbán, térbeli és társadalmi mobilitási utakat mutat be a *Nemzeti Színház*, *Jókai Fekete vér* című drámája, valamint a *Czigány zeneiskola. Valentiny János festménye* című tudósítás. A társadalmi mobilitás lehetőségeire utal, hogy a muzsikus cigányok egy része szoros, patriarchális kapcsolatot ápol a politikai és társadalmi elit tagjaival. A cigányzene megteremtette művelői számára az európai és tengerentúli térbeli mobilitás útjait. Mindebben szerepet játszott a zenészek egzotikus megjelenése, a kotta nélküli hangszerhasználat, a megrendelők igényeihez igazodó zenei szolgáltatás sokfélesége.

Az opera, az operett, a katonazene mellett a források alapján a cigányzene társadalmi megbecsültsége háttérbe szorított más zenei formákat, a mindennapok szórakoztató zenéje az általuk előadott nóta lett. A dalok szövege és zenéje magyar nótaként identifikálódott, és egyben a cigányokkal is mint egy etnicizálódott foglalkozás művelőivel.

Vasárnapi Ujságban közreadott források a 19. század végén a zenész, muzsikus és a sátoros, vándor cigányok csoportjainak kettősségére egyszerűsítették le a magyarországi cigányok társadalmi tagozódását. Egy részük nem magukat a cigányokat ábrázolta, hanem a hozzájuk való különféle viszonyulásokat mutatta be.

Irodalom

- A »Telefon Hírmondó«. 1897. V. U. XLIV. (39.): 645.
A képzőművészeti tárlat tavaszi kiállításából. 1897. V U. XLIV. (19.): 300–301.
A király Budapesten. 1898. V. U. XLV. (8.): 127–128.
A kormány vásárlásai a tavaszi tárlaton. 1897. V. U. XLIV. (24.): 389.
A Múcsarnokból. 1897. V U. (19.): 305–306.
A sziámi király Budapesten. 1897. V. U. XLIV. (27.): 441–442.
A sziámi király Magyarországon. 1897. V. U. XLIV. (29.): 465–469.
B. Kemény E. 1897. Levelek Kelet-Ázsiából. A khinai tengeren, 1897. január 13. V. U. (11.): 169–170.
Barabás M. 1810-1898. 1898. V. U. XLV. (8.): 117–119.
Berek S. 2019. Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1870-es, az 1880-as években és az 1890-es évek elején. In: Baranyiné Kóczi J.–Fehér Á. (szerk.): *Pedagógusképzés, oktatás a Kárpát-medencében, társadalmi kontextusok. XXII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötet.* Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 231–238.

- Berek S. 2020. Cigány/roma zenei és színpadi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Újságban 1874–1891 között. In: Bodó S.–Horsai E. (szerk.): „*Hiszek az ige diadalmas erejében!*” *Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából.* Acta. Debreceni teológiai tanulmányok. 14. kötet, Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 339–351.
- Berek S. 2021. Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Újságban az 1890-es évek közepén. In: Makkos A.–Kecskés P.–Kövecsesné Gósi V. (szerk.): „*Kizökkent világ*” – *Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem „normális”, nem kiszámítható jelenségek korszaka?* XXIV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 300–307.
- Bodrogi L. 1899. Ezüst tálak. Elbeszélés. *V. U.* XLVI. (27.): 446–448.
- Czigány zeneiskola. Valentiny János festménye. 1899. *V. U.* XLVI. (46.): 772.
- Czigányok József főhercegnél. 1897. *V. U.* (9.): 141.
- Csigó P. 1998. A gazdasági stabilizációs diskurzus a konszolidáció diskurzusa. *Szociológiai Szemle* 3: 121–151.
- Delit. 1898. Spanyolországi levelek egy tekintetes úrhoz. IV. *V. U.* XLV. (17.): 278–280.
- Dupcsik Cs. 2009. *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében. 1890–2008.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Dupcsik Cs. 2018. *A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.
- F. J. 1899. Götz osztrák vezérőrnagy. *V. U.* XLVI. (16.): 256.; 258.
- Följegyzéseim honvédeletemből. Beniczky Alajos 1848/49-iki honvédszázados emlékiratai. Debreczentől Nagy-Váradon át Czibakházára. 1899. *V. U.* XLVI. (35.): 581–582.
- Glózer R. 2007a. Diszkurzív módszerek. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Budapest: Néprajzi Múzeum–PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 260–268.
- Glózer R. 2007b. Diskurzuselemzés. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Budapest: Néprajzi Múzeum–PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 360–372.
- Gróf Zichy G. 1897. Ismét cigány... *V. U.* XLIV. (48.): 802.
- Hughes, E.P. 1897. Egy angol nő Magyarországról. *V. U.* XLIV. (7.): 103.
- Id. Ábrányi Kornél. 1897. *V. U.* XLIV. (21.): 337.
- Kovács É. 2009. Fekete testek, fehér testek. A „cigány” képe az 1850-es évektől a XX. század első feléig. *Beszélő* 1: 74–90.
- Lampért G. 1897. A csárdában. Emlékezés 1895. Szilveszter –estéjére. *V. U.* XLIV. (1.): 6.
- Lampért G. 1899. Régi farsangok. *V. U.* XLVI. (4.): 56–58.
- Markó M. 1899. Bem hadvezér tábori zenésze. *V. U.* XLVI. (13.): 206.
- Nemzeti Színház. 1898. *V. U.* XLV. (49.): 857.
- Ős Budavára júliusi műsor. 1897. *V. U.* XLIV. (29.): 480.
- Ős Budavára júliusi műsor. 1897. *V. U.* XLIV. (31.): 514.
- Ős Budavára júliusi műsor. 1897. *V. U.* XLIV. (26.): 431.
- Ős Budavára júliusi műsor. 1897. *V. U.* XLIV. (27.): 448.
- Ős Budavára júliusi műsor. 1897. *V. U.* XLIV. (28.): 463.
- Ős Budavára. Augusztusi műsor. 1897. *V. U.* XLIV. (32.): 530.
- Paur G. 1899. A téli kiállítás a Műcsarnokban. II. *V. U.* (53.): 885.; 890.
- Petőfi ezredének jubileuma. 1898. *V. U.* XLV. (50.): 869–871.
- Petőfi új költeményeinek díszkiadása. 1899. *V. U.* XLVI. (49.): 821–822.
- Polyák L. 2002. Cigányok Mucsáról. Az élclapi karikatúrák cigányképe. *Beszélő* 7–8: 89–96.

- Reményi Ede halála és temetése. 1898. *V. U. XLV.* (28.): 486–487.
- Sárosi B. 1971. *Cigányzene...* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Sárosi B. 1998. Mindennapi magyar zene Pesten és Budán. In: Gyáni G. (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda.* Budapest: Városháza Kiadó, 351–370.
- Sárosi B. 2019. *Dudások, cigányzenészek. A hangszeres magyar népzenei hagyomány.* Budapest: Nap Kiadó.
- Szana T. 1899. Barabás Miklós. 1810-1898. *V. U. XLVI.* (43.): 717–718.
- Szögyény-Maricz László ezüst-menyegzője. 1898. *V. U. XLV.* (26.): 445–447.
- Szöllőssy Á. 2002a. Cigány a képen. Cigányábrázolás a XIX-XX. századi magyar képzőművészetben. *Beszélő 7–8:* 72–81.
- Szöllőssy A. 2002b. Cigányok a XIX. századi magyar színpadon. *Beszélő 7–8:* 82–88.
- Szuhay P. 2002. Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig. A magyarországi cigányokról készített fotók típusai. *Beszélő 7–8:* 97–106.
- Szuhay P. 2020. A pilinyi bálványtól a misztikus vándorcigányig. Válogatás és bemutató a Néprajzi Múzeum cigány vonatkozású kamarakiállításából. *Credo 4:* 32–39.
- Új zenemű. 1897. *V. U. XLIV.* (45.): 757.
- Új zenemű. 1899. *V. U. XLVI.* (8.): 128.
- Vk. 1898. Erzsébet királynéről. *V. U. XLV.* (38.): 645–648.